

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻ

ԿՈՏՈՐԱՅՆԵՐԻ ԶԱՅՆԷ

ՔԱՂՈՒԱՄՆԵՐ ԿԱՐԵՒՈՐ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՑ

Հալէպէն վնասահիւր աղբիւրէ կը գրուի յուլիս 19 թուականաւ «... Տիգրանակերտ գաղթողներէն լուր չկայ դժոխք գաղթողներու պէս. Այնթապի և Քիլիսի գաղթն ալ աղգարարուեցաւ և դիշեր 51 ընտանիք Այնթապէն հասան. այս կրկին քաղաքացի հայ բնակչութիւնը Դամասկոսի Հաւրան գաւառը կը տեղափոխուի (սոյն գաւառի բնակչութիւնը կիսավայրենի արարներէ և տիւրքիներէ կ'ըրազկանայ):

Ուրֆայէն ալ, թերևս Տիգրանակերտցի, ութ հարիւր հոգի հասնելու վրայ են, Քդիէն, Քարբերդէն ևյլն բերուածները Բասիւլ-այնէն ուղղակի Տերէլ-Ջօր կը գրկուին. հիւանդութիւնը համաճարակ է, երկիցս գեղ և նպաստ զրկուեցաւ, սակայն կաթիլ մը ռվկիանէն. 20,000-էն աւելի են այդ գաւառի գաղթականք, Հալէպի մէջ համախոտնուած են աւելի քան 15,000 և օր ըստ օրէ հեղեղի պէս կը հասնեն:

Անօթութիւնը հիւանդութեան չափ կոտորած կընէ, ամէն կողմ հաց կաղաղակեն: Կամ Քրիստոսի հրաշագործ գօրութիւնը և կամ թագաւորական զանձ պէտք է $\frac{1}{2}$ միլիոն կիլիկեցիք ապրեցնելու համար: Թողունք Ամերիկայի և Եւրոպայի մարդասէրները, թնչ կընեն տարարնակ, Եգիպտարնակ և Ամերիկարնակ հայերը, ժամանակ է որ գաղթականաց հոսանքին պէս նպաստի հոսանքներ կազմուին, աշխարհ տեսած չէ և չպիտի տեսնայ այսքան արհաւիրք, այսքան թշուառութիւն և կարօտութիւն...:

Կոտորած, բռնարարութիւնք, երկսեռ մանուկներու անհամար առևանդութիւնք, գեղատես կանանց, հարսներու և կոյսերու վաճառում, մինչև անգամ երեք մեճիգիէի, չհամբուիր և չքաղատուիր... Խորհուրդ տուէք, մենակ եմ, խելք չմնաց

գլուխ, արտասուք չմնաց աչքերուս մէջ, գգացում չմնաց սրտիս մէջ: Զորս կողմս, գիշեր ու ցերեկ մերկութիւն, անօթութենէ նուաղում, լաց ու վայնասուն ..:

(Ստեղծագործում)

Իսկ յուլիս 28 թուով կը գրուի նոյն ազդիւրէ. «... Ամբողջ ազգը բնաջնջուելու վրայ է: որբանոց չմնաց, Տէօրթ եօլի որբանոցը կառավարական պէտքերուն յատկացում է ու որբերը ցրում, Հանընինը փաղուց փակում է, Հասան Գէյլիինը՝ մասամբ, առայժմ կայ Մարաշինը՝ 100 երկսեռ որբերով, բայց այն ալ պիտի փակուի քանի որ Մարաշի հայերն ալ պիտի ցրուին և արդէն ազդարարում է: Այնթապի և Գիլիսի գաղթը սկսած է. Այնթապէն ելած առաջին երկու կարաւանները բոլորովին կողոպտւած էին, մանաւանդ երկրորդը, որ յարձակման ենթարկւած էր և բաղձաթիւ ապանում և վիրաւոր ունէր: Եթէ միայն Կիլիկիոյ գաղթումն ըլլար 400,000-էն աւելի պիտի ըլլային թշուառութեան մասնում հայերու թիւը, բայց արև. նահանգներու հարիւր հազարաւոր այրիներէ և երկսեռ մանուկներէ դատ թամարդայէն և Եողդապէն բաղձաթիւ կարաւաններ եկան Հալէպ. հանապարհին ամէնքն ալ կողոպտւած են, հետեաքար ամէնքն ալ անօթի են, և կառավարութիւնը խիստ անտարբեր է այս անօթութեան առջև: Ինչպէս նախորդներուն ներկայիւս ևս կը կրկնեմ, ազէտքին առաջօր առնել անկարելի է, դիմում աղաղակ, լաց ու ողբ ոչ միայն անգոր են, նաև ծաղր ու ծանակ ու ծիծաղ կը պատճառեն, միայն աշխատելու ենք ողջ մնացողները ազրեցնելու, հազարաւոր մերկեր ու բոպիկներ կան, ներսերէն եկած այրիներու սանամանները անգամ կողոպտւած էին, ամէնքն ալ մաշուած, վիրաւորուած և ուռած ոտքերով հասան, օրական մահերու թիւը անհաշուելի է: Անսահման դումարներու պէտք կայ հացի, զգեստի, դեղի, բժշկի ևյլն. եթէ պահեստի դումարներ կան, ինչ անուշով ալ ըլլան, պէտք է այս նպատակին յատկացնել: ... Սերֆայի համար ալ արիւնստ լուրեր սկսան հասնել. անգամ 42 երեկիներ, որոց մէջ պատուելիներ և քարոզիչներ, նաև Առաջնորդը նահատակած են... անկէ վերջը 17 հոգիի համար ալ ըսուեցաւ: Դրամ հասցուցէք, Տերէլ-Զօրի տասնեակ հազարաւոր հայերը անօթութենէ և հիւանդութենէ կ'ջարդուին»:

Յ. Գ. այն բոպէիս ստոյգ տեղեկութիւն տաինք թէ Մարաշէն 15—45 տարեկան բոլոր այրերը Այնթապ դրկած են դէպի Տեր-Զօր փոխադրելու համար, կը վախցուի որ անոնց կեանքը վտանգի ենթարկուի: Երէկ երեկոյ ալ Սվազի և Կարնոյ շրջակայքը զանուոգ

գիւղերէն 2000-ի շափ այրի կիներ և որք տղաքներ հասան հաս Տղայոց տարիքը 11-ը շանցներ, հանապարհին առևանդուած աղջիկներ և տղաքներ անհաշուելի են ասոնց ապրելուն հնարաւորութիւն և յոյս չկայ, անհրաժեշտ տարմանի կը կարօտին:

(ԱՅՈՐԱՊԵՐՈՒՄԻՆ)

Սամսոնցի համբարդ մը հետեւեալը պատմեց մեզի անձամբ զրնիկ Սամսոնցի եւ և Զարչամպա գինուորական ծառայութիւն կը կատարէի. հոն լսեցինք թէ ամենուրեք հայերը տեղահան կըլլային և համբուռն վրայ զոն կերթային չէթէներուն յարձակմանց և աղջիկներն ու կիները կառևանդուէին և կըլլկուէին: Զարչամպացիք սարսափած որոշեցին իսլամանալ առժամաբար. կառավարութիւնը նախ ընդունեց և պաշտօնական գործողութիւնք կատարուեցան, բայց յետոյ ամէնքն ալ տեղահան ըլլալով դէպի Մուսուլ քշուեցան յուլիսի սկիզբը. և Սամսոն փախայ ընտանիքիս քով, հոն հրամայուեցաւ հայոց վտարումը, տեղացի երևելիներէն 120 ընտանիքի ափշ իսլամութեան դիմեց, սակայն չընդունուեցաւ: Առաջնորդ Համազասպ վարդ. իսլամացումի այս միտումը տեսնելով յայտարարեց, «ով որ քրիստոնեայ մնալ կուզէ, թող ինձի հետևի, և առաջին առիթով 2 քհյ. և 400 տուն մեկնեցան դէպի Մուսուլ. վերջին խումբը յուլիս 7-ին մեկնեցաւ, որուն մէջ կը գտնուէի ևս ալ: Համբուռն թշուառութիւնն ու տառապանքը աննկարագրելի են, առաջին օրերուն իսկ ձերեր և գէրեր համբուռն վրայ մնացին, մայրեր իրենց մանկիկները լքեցին: Աստիկաններուն մտրակը շատերու մահուան պատճառ եղաւ: 8 օրէն հասանք Ամասիա, ուր ոչ մէկ հայու հանդիպեցանք. քանի մը իսլամացած հայ ընտանիքներ, թէև ժամանակ մը մնացած են, սակայն յետոյ պատահած ահուկի հրդեհին պատճառ նկատուելով, անոնք ալ վտարուած են: Փողոփուրդին 100-էն 30-ը արդէն փնացած էր երբ հասանք Ալզոկիա. հոն ոչ մէկ հայ մնացած էր, ոչ ալ Սերաստիա: Իսլամի անցագիր մը ձեռք ձգելով, Սերաստիայէն համբարդեցի դէպի Պոլիս գինուորական սպայի մը և Երզնկայէն եկած Գոտըին հետ: Գոտըն հետեւեալը պատմեց «Երզնկայի կողմերը հայոց դէմ գործուած արարքները ոչ Գուրանը կընդունի և ոչ ալ շէրիաթը. Երզնկայի կառավարիչ Մէմուտէն պէյ հայերը կողոպտելով 50,000 լիբայի (=սսկւոյ) տէր եղաւ և հիմա ալ ի վարձ իւր գործած վայրագութեանց կուսակալ կարդուեցաւ Քասթէմոնիի: Արաի մորմոքումով կը պատմէր թէ ինչպէս Երզնկայի և շրջականներուն 30,000 է աւելի հայերը ընտրինջ եղան քաղաքէն, կէս ժամ հետու. նոյն իսկ կիներ և մանուկներ ողջ

ողջ թաղուեցան, Եփրատ գետը հարիւրաւոր կիներ և այրեր նե-
տուեցան: Հաղարաւոր այր մարդիկ սպանուեցան և բռնաբարուե-
ցան, իսկ մանուկներ թուրքերուն բաժնուեցան: Երկինքի վրէժ-
խընդրութիւնը ուշ կամ կանուխ պիտի հասնի մեզի» կըսէր:

Եկող հանապարհօրդներ կը պատմեն թէ Խարբերդէն Սե-
րաստիա, ժամերով և օրերով դիակներու հօտը օղբ բոլորովին
ապականած է, մինչև իսկ հանապարհօրդներ իրենց ձիերուն չեն
կրցած ջուր տալ:

Կեսարիոյ մէջ ցարդ 80-է աւելի մարդիկ կախուեցան, քանի
մը բժիշկներ և երեկիներ, որոնց մէջ է նաև Համբարձում Պոյա-
նեան (Մուրադ), Ազդ. Երեմիոսիան և երբեմն Օսմ. Բարձրաւէնի
մէջուտ: Կախուողներէն տեղացիները կախողանէն վար առնելու
պարտականութիւնը իրենց ազգականներուն է, մօրը, հօրը, կնոջը
ևն: Չափահաս օղջիկներուն և երիտասարդ կիներուն միայն
խաւամութիւնը ընդունեցին:

Տեղահանումը Պոլսոյ դռները արդէն հասաւ, հարիւր հազա-
րաւոր հայեր Պաղդասի երկաթուղիի գծին վրայ լեցուած են
ծայր աստիճան թշուառութեան մէջ և հետզհետէ կ'ըրկուին դէպի
Տարսոն—Հալէպ անկէ Միջագետքի և Արարիոյ անապատները
ցրուելու համար: Հասած տեղեկութիւնները ցոյց կուտան թէ
հիւանդութիւնն ու անօթութիւնը այժմէն սկսած են մահերու
պատճառ ըլլալ: Ընկերացող և հակող ժանդարմներու և այլ պաշ-
տօնէից զաղթականաց տուած տանջանքները քստմնեցուցիչ են:

Մեր դիմումներուն վրայ Արմաշի աշակերտները Պոլիս բե-
րուեցան մեզի յանձնուեցան, իսկ վանահայրը, երեք վարդապետ-
ներն և երեք ուսուցիչներն ու սարկաւաղները տարադրելոց խառ-
նուեցան: Արմաշի վանքը իր գոյքերով զբաւեցին և նոյն իսկ
Մեսրոպ եպիսկոպոսին ծախած ոչխարներէն և այլ կենդանինե-
րէն ու գոյքերէն գոյացած 400 ոսկւոյ մօտ գումարը բոնի առած
է կառավարական պաշտօնեայր:

Պոլսոյ դաւաճացի ամուրիներուն տարադրումն ալ սկսուած է
երկու շաբաթէ ի վեր: Գարդ 4—5000 մարդ տարադրուեցան յան-
կարժական կերպով իրենց դործերը երեսի վրայ ձգելով: Ասոնց
մէջ ընտանիքի տէր ալ կայ: Այաշ և Չանդրի աքսորուածները
ողջ ողջ թաղուած են: Դեսպանատան կողմէ եղած դիմումները
բոլորովին անգօր կ'լինան:

Ամսոյս սկիզբը սոսկալի ջարդ մը տեղի ունեցած է Էնկիւ-
րիի մէջ: Նախ հայոց այր մարդիկը հաւաքելով համբայ հանուած
են և ջարդուած ամբողջովին, իբր 500 մարդ, այնուհետև քաղա-
քին մէջ նախճիրը սկսած է, որուն զոհ գացած են, աւելի քան
5000 հոգի, այր, կին, մանուկ: Սպանուած են 17 երկաթուղւոյ

պաշտօնեայ, 10 քհյ. հայ կաթողիկոսաց, եպիսկոպոսը, մեր առաջնորդական փոխանորդ Թէոդորոս վարդապետը, քահանաներ ևյն: Յայտնի է թէ իբր հայ եկեղեցւոյ զաւակ հազիւ 4—500 տուն կ'գտնուի հոն, մինչ հայ կաթողիկէները 2000 տունէ աւելի են:

Ասոնք իբրեւ վերջին երեք շարաթուան լուրեր Զեղ կը հաղորդիմ: Պէտք է ընդունել որ մեր կորուստը աւելի պիտի աւելնայ ցորչափ այս հալածանքը շարունակուի և մեր ժողովուրդը ծայրայեղ կարօտութեան մէջ մնալով հետզհետէ հազարաւորներ զոհ պիտի տայ անօթութեան, թշուառութեան, հիւանդութեան և խժդժութեան: Քանի որ քաղաքակիրթ ազգերը այժմեան կացութեան մէջ իրենք իրենցմով միայն կրնան զբաղիլ, մեր մահուան գալարումներուն միայն հանդիսատես են, առանց կարենալու ու է կերպով մեր այս առաքապանքներուն մեղմացում մ'իսկ առաջ բերել, աշխատեցէք և զիմեցէք ամէն կողմ թէ արտասահմանի հայութեան և թէ օտար մարդասէրներուն, որ իրենց նիւթական օժանդակութեամբ կեանքեր փրկեն: Զգացուցէք թէ յառաջիկայ ձմեռ հազարաւորներ անօթութեան զոհ պիտի երթան, մեր այս քնաջնջումին ու մահացումին հաշիւը մօտաւոր ապագային կ'մնայ, ազատինք հիմա ինչ որ կրնանք: Նպաստ հասցնելու է, ամենուն սիրաւ քաղխեցէք, մեր մայրերն ու եղբայրները անօթի կ'մեռնեն: Պատրիարքարանը ըրաւ ինչ որ կըրցաւ ցայժմ. մեր ձեռքի տակ գտնուած գումարները անխափր կը դործածուին, բայց կարօտութիւնն ու պահանջները այնքան շատ է, որ մեր ունեցած աւանդ գումարներն ալ չբաւեցան: Ըսէք մեր եղբայրներուն, իրենց 10 փարան անդամ հայու մը օրական ապրուստ է, ըստ այսմ զրեցէք Եգիպտոս, Ամերիկա, Ռումանիա և ամէն տեղ ուր հայ կայ և ըսէք նաեւ Պուլկարահայոց զոհողութեան ժամը հիմակ է, իր Աստուածն ու ազգը սիրողը թող ձեռք երկարէ մեզի. :

ԱՅՈՐԱԳՐՈՒՄ

